

REPUBLIKA
SLOVENIJA

VARUH
ČLOVEKOVIH
PRAVIC

VARUH ČLOVEKOVIH PRAVIC IN OBRAVNAVA S COVID-19 POVEZANIH ZADEV

maj 2020

UVOD

Varuh človekovih pravic Republike Slovenije (v nadaljevanju: Varuh) pozorno spremlja razmere v zvezi s koronavirusom SARS-CoV-2 oz. boleznijo COVID-19 Republiki Sloveniji in na mednarodni ravni ter ukrepe, ki jih državni organi sprejemajo za zaježitev epidemije ter zaščito najbolj ranljivih skupin državljanek in državljanov. V tem izjemno zahtevnem času morajo odločevalci neredko opravljati nevhvaležno tehtanje med ustavnimi vrednotami oziroma posameznimi pravicami in svoboščinami, verjamemo pa, da državni aparat v teh izjemnih javnozdravstvenih razmerah dela vse, da bi vsi skupaj uspešno premagali epidemijo. Zdaj je čas, da vsi skupaj v čim večji meri prispevamo k temu, da v teh razmerah nikogar ne bomo pustili zadaj in da bomo trenutno situacijo premagali čim prej in čim bolj uspešno.

S ciljem preprečevanja širjenja okužb tudi institucija Varuha ravna odgovorno in od razglasitve epidemije koronavirusne bolezni, 12. 3. 2020, [ne posluje s fizičnimi stiki](#). To pomeni, da začasno ne sprejema pobudnikov in ne opravlja terenskega dela, pač pa je [ljudem na voljo preko elektronske \(info@varuh-rs.si\) in klasične pošte \(Dunajska cesta 56, 1109 Ljubljana\), brezplačne telefonske številke \(080 15 30\), pa tudi družbenih omrežij](#).

Varuh je vzpostavil tudi posebno [spletno podstran \(http://www.varuh-rs.si/epidemija-covid-19/\)](http://www.varuh-rs.si/epidemija-covid-19/), na kateri objavlja aktualne informacije glede ukrepov za zaježitev epidemije COVID-19. Stran vključuje tako pregled ukrepov, veljavnih v Sloveniji, kot tudi mnenja mednarodnih organizacij, ki opozarjajo in spodbujajo, da države pri soočanju s pandemijo (epidemijo) spoštujejo tudi človekove pravice in temeljne svoboščine, da torej posegi niso nesorazmerni, da so časovno omejeni, nujni in sprejeti po predvidenem postopku, ter so široko javno dostopni. Varuh posebej opozarja na občutljivost do ranljivih skupin, pa naj bodo to starejši, otroci, invalidi, ženske, brezposelni, socialno ogroženi ali pa pripadniki različnih manjšin, vključno narodnih.

Za spremljanje situacije v Republiki Sloveniji je bil vzpostavljen tudi [Varuhov informator](#) o sprejetih ukrepih, preko katerega redno spremlja ukrepe, ki so sprejeti s podzakonskimi akti (npr. odredbe, odloki, sklepi) s strani različnih državnih organov (vlada, minister za zdravje, ministrica za šolstvo, Banka Slovenije) oz. v zvezi z njimi (npr. sklep ustavnega sodišča) in so objavljeni v Uradnem listu Republike Slovenije. Namen je zagotavljati preglednost sprejetih ukrepov, saj se le-ti glede na stanje epidemije hitro spreminjajo in prilagajajo zahtevam stroke za zaježitev koronavirusne bolezni. Večina odlokov in odredb je sprejeta, objavljena in začne veljati iz danes na jutri, hitro se tudi spreminjajo, dopolnjujejo in razveljavljajo sprejeti predpisi. Na enem mestu je predstavljena tudi najbolj relevantna zakonodaja v zvezi z epidemijo bolezni COVID-19; na enem mestu so zbrana tudi stališča Varuha in obvestila za javnost glede situacije povezane z epidemijo ter različne koristne informacije in povezave, kot so npr. aktivnosti v podporo otrokom, staršem in učiteljem – s sodelovanjem do uspeha, stališča Komisije za medicinsko etiko o odločanju zdravnikov v zvezi z vključevanjem respiratorjev v zdravljenje hudo prizadetih bolnikov z boleznijo povzročeno z virusom SARS-CoV-2 in podobno.

Varuh preko svojega [Centra za človekove pravice](#) sodeluje tudi z različnimi [mednarodnimi institucijami in združenji](#), ki zbirajo podatke o nacionalnih ukrepih glede preprečevanja pandemije COVID-19. Te institucije so med drugim: Evropska mreža nacionalnih institucij za človekove pravice (ENNHRI), Globalno zavezništvo nacionalnih institucij za človekove pravice (GANHRI), Urad Visoke komisarke Združenih narodov za človekove pravice (OHCHR), Združeni narodi (odbor za ekonomske, socialne in kulturne pravice, posebni poročevalci), Agencija EU za temeljne pravice (FRA), Svet Evrope, Odbor proti mučenju Sveta Evrope (CPT).

Varuh je v tem obdobju opravil **osebna srečanja ter telefonske pogovore s predstavniki državnih in lokalnih oblasti** - ministrom za notranje zadeve, za delo, družino socialne zadeve in enake možnosti, javno upravo, obrambo, ministrico za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, izobraževanje, znanost in šport ter številnimi župani. V okviru teh aktivnosti so sogovorniki govorili o aktualnih dogajanjih na posameznih področjih z vidika varovanja človekovih pravic in svoboščin, ki jih morajo oblastni organi upoštevati pri sprejemanju in izvajanju ukrepov.

Preko **telefonskih in video povezav** je varuh opravil več pogovorov s kolegi iz Avstrije, Grčije, Luksemburga, Hrvaške in Srbije, kjer so si izmenjali izkušnje in stališča v razmerah pandemije.

KRATEK PRIKAZ OBRAVNAVANIH ZADEV

Varuh je do konca meseca aprila 2020 obravnaval **324 zadev, povezanih s problematiko COVID-19**. V istem časovnem obdobju je bilo opravljenih tudi **182 telefonskih razgovorov** z ljudmi, ki so se preko brezplačne telefonske številke obrnili na nas z vprašanji, povezanimi z epidemijo.

Največ obravnavanih zadev in telefonskih klicev se je nanašalo na področje socialne varnosti (80 zadev in 29 telefonskih klicev, skupaj torej 109), enakosti pred zakonom in varstva pred diskriminacijo (64 zadev in 23 telefonskih klicev, skupaj torej 87), omejitve osebne svobode (19 zadev in 35 telefonskih klicev, skupaj torej 54), varstva otrokovih pravic (31 zadev in 21 telefonskih klicev, skupaj torej 52) in delovnopравниh zadev (20 zadev in 18 telefonskih klicev, skupaj torej 38). Sicer pa na vseh od 21 področij dela Varuha beležimo obravnavo COVID-19 problematike (na nobenem področju se torej ni zgodilo, da ne bi obravnavali nobene tovrstne zadeve).

Posebej naj tudi izpostavimo, da je Varuh prejel več pozivov, naj sproži postopek pred Ustavnim sodiščem Republike Slovenije za oceno ustavnosti predpisovja, ki je bilo sprejeto v zvezi z epidemijo COVID-19. Varuh se doslej to še ni odločil storiti, pač pa najprej naslavlja svoje kritike in priporočila predvsem na samo Vlado Republike Slovenije. Oblastnim organom, ki so določen predpis predlagali ali sprejeli, je namreč treba dati najprej možnost, da se glede morebitnih nepravilnosti opredelijo in jih po možnosti sami odpravijo. V primeru, da nekdo meni, da sporni predpis neposredno posega v njegove pravice, pravne interese oziroma v njegov pravni položaj, ima skladno s 24. členom Zakonom o ustavnem sodišču (ZUstS) možnost vložiti pobudo za oceno ustavnosti in zakonitosti (do uveljavljanja navedene možnosti je tudi že dejansko prišlo – Ustavno sodišče je npr. individualno vloženo pobudo za oceno ustavnosti in zakonitosti Odloka v obravnavo sprejelo 16. 4. 2020). Ob morebitnem nastopu bistveno spremenjenih okoliščin, pa je Varuh pripravljen ponovno oceniti možnosti za drugačno posredovanje.

V nadaljevanju podajamo pregled najbolj bistvenih vidikov doslej obravnavanih zadev.

PREGLED NAJBOLJ BISTVENIH VIDIKOV OBRAVNAVANIH ZADEV

Diskriminacija, varstvo dostojanstva

Številni so se na Varuha obrnili s svojimi kritičnimi pogledi na [Odlok o začasni prepovedi ponujanja in prodajanja blaga in storitev potrošnikom v Republiki Sloveniji](#) (v nadaljevanju: Odlok). Več jih je v njem videlo takšno ali drugačno diskriminacijo. Nekateri so menili, da jih ta določba postavlja v depriviligiran položaj v primerjavi z drugimi prebivalci, ki imajo veliko več časa za nakupe, menili pa so tudi, da se takrat v trgovinah nagnete preveč ljudi, zato ne morejo upoštevati načela potrebne razdalje. Odlok so videli kot neživljenjski, preverjanje, koliko je kdo star, pa naj bi jim jemalo dostojanstvo. Nekateri so opozorili tudi na to, da so varnostniki nesramni ter da so upokojeanci potisnjeni v ponižujoč položaj. Na Varuha pa se je obrnila tudi kronična bolnica, češ da bi morala imeti možnost nakupovati zjutraj, saj je za pulmološke bolnike obisk trgovine v popoldanskih urah, po tem, ko konča službo lahko zelo tvegan, saj je tisti dan trgovino obiskalo že več ljudi, virus pa ostaja na stvareh.

Navedeni odlok je bil večkrat spremenjen¹ in nazadnje se je v najbolj spornem delu glasil: *»V prodajalnah z živili lahko nakup v času od 8.00 do 10.00 ure ter zadnjo uro obratovalnega časa opravijo izključno ranljive skupine (npr. invalidi, starejši od 65 let, nosečnice). Starejši od 65 let, lahko opravijo nakup samo v tem času. Potrošnik, starejši od 65 let, izkazuje svojo starost z javno listino, s katero se dokazuje istovetnost oseb.«* Sprememba, ki je začela veljati 10. 4. 2020², je tako odpravila pomislek, zakaj naj bi prepoved dostopa do trgovine izven časa, ki je namenjen nakupovanju ranljivih skupin, veljala samo za osebe s statusom upokojenca in ne tudi za druge starostnike, ki takega statusa (še) nimajo. Če naj bi bil ukrep namenjen preprečevanju širjenja okužbe med skupinami, pri katerih obstaja večje tveganje hujšega poteka bolezni in smrtnega izida, ni videti razloga, zakaj naj bi bil vezan na upokojski status, ki ga posameznik pridobi na podlagi pretekle zaposlitve.

Na Varuha so se obračali tudi pobudniki, ki so menili, da [Odlok o začasni splošni prepovedi gibanja in zbiranja ljudi na javnih mestih in površinah v Republiki Sloveniji ter prepovedi gibanja izven občin](#) (v nadaljevanju: Odlok) prekomerno posega v njihove temeljne človekove pravice in svoboščine. Tudi v zvezi s tem odlokom so bili življenjski primeri, na katere so pobudniki opozarjali, različni in so zajemali npr. problem izvajanja stikov med partnerji, ki živijo na ločenih naslovih in v različnih občinah, problem izvajanja rekreativne dejavnosti v občinah z majhnimi in tudi preobljudenimi zelenimi površinami, problem omejenosti ponudbe v trgovinah s prehrano v manjših občinah ipd. Nekateri pobudniki so tudi izpostavljali, da bi bile prepovedi iz Odloka lahko kvečjemu določene z zakonom, ne pa s podzakonskim aktom; da Odlok ni ustrezna podlaga za podelitev pooblastil županu, da s sklepom dodatno omeji ali celo prepove dostop na določene javne kraje in površine v občini; da je predpis nejasen; ter da ne bi smel imeti nedoločne časovne veljavnosti (prepoved »velja do prenehanja razlogov zanjo, kar ugotovi Vlada Republike Slovenije s sklepom«). Varuh je Vladi opozoril, da je bil ukrep prepovedi gibanja izven občin določen s podzakonskim aktom, to pa bi lahko pomenilo, da je s tem, ko je omejila gibanje na celotnem ozemlju države, preseгла pooblastilo, ki ga je zakonodajalec v drugi točki prvega odstavka 39. člena ZNB prenesel na izvršilno oblast. Iz enakega razloga je za Varuha sporno tudi pooblastilo županom za dodatno omejevanje gibanja. Dodatno se je kot problem kazala (vsebinska) sorazmernost in primernost ukrepov iz Odloka. Kot vprašljivo pa je Varuh jemal tudi ustreznost časovne opredeljenosti, o čemer je nato 16. 4. 2020 odločilo Ustavno sodišče Republike Slovenije in Vladi naložilo, da mora v prihodnje vsakih sedem dni na temelju mnenja stroke odločiti, ali bodo ukrepi ostali v veljavi ali ne.

¹ Uradni list RS, št. 25/20, 29/20, 32/20, 37/20, 42/20, 44/20, 47/20 in 53/20.

² Uradni list RS, št. 47/2020.

V zvezi z omejitvijo gibanja na občino prebivališča so bili pobudniki večinoma mnenja, da ni upoštevano načelo enakosti. Pobudnica je npr. izpostavila, da bi moral imeti vsak državljan enake možnosti za dostop do zelenih površin, ker ima pravico skrbeti za svoje zdravje, s tem ukrepom pa je velikemu delu prebivalstva onemogočen dostop do čistega zraka in rekreativnih površin. Drugi pobudnici se je npr. zdelo diskriminatorno in nepravilno, da tisti, ki imajo sorodnike v isti občini, z njimi lahko imajo stike, nekateri, ki imajo starše v drugi občini, pa ne morejo iti na obisk k njim. Pojasnili smo ji, da je obiskovanje in vzdrževanje osebnih stikov s sorodniki prepovedno, razen v primerih, ko živijo v istem gospodinjstvu oziroma za dostop do njih ni potrebno uporabiti javne površine. Omenjena prepoved, kot jo razume Varuh, je torej veljala tako za tiste, ki živijo v isti občini, kot tudi za tiste, ki so iz različnih občin. Nadalje smo pobudniku, ki se je spraševal, kako je mogoče, da zdaj žena, ki živi v drugi občini med vikendom ne more več k njemu, medtem ko se lahko v službo skupaj vozi pet sodelavcev iz različnih družin, odgovorili, da menimo, da je izjemo od prepovedi, ki se nanaša na oskrbo in nego družinskih članov treba razlagati širše, tako da je omogočeno gibanje med občinami, kadar je to potrebno zaradi zagotavljanja pravice do družinskega življenja. Menimo, da ukrep omejitve gibanja na občino prebivališča ne bi smel omejevati družinskega življenja zakoncev, ki prebivata v različnih občinah. Pobudniku smo pojasnili, da če bi se kljub temu pripetilo, da bi bil kateri izmed zakoncev v takem primeru kaznovan za prekršek po ZNB, lahko uporabi za to predvidena pravna sredstva. Podobno smo odgovorili pobudnici, ki je opozorila, da uredba, ki gibanje omejuje na občino stalnega prebivališča, predstavlja vrsto problemov pred ločene starše, ki skupaj skrbijo za otroke in ne prebivajo v istih občinah ter s tem krši osnovne človekove pravice, pravice otroka, ki so najbolj ranljiva skupina. Ob tem smo menili, da omogočanje stikov med starši in otroki, ki prebivajo v različnih občinah, ne nasprotuje namenu ukrepa omejitve gibanja na območje občine prebivališča. Ukrep naj bi bil namreč predvidoma namenjen preprečevanju gibanja in zbiranja na javnih krajih in površinah zaradi preprečevanja širjenja nalezljive bolezni. Če se starš zgolj premakne iz stanovanja ali hiše, v kateri prebiva, da obiše otroka v njegovem zasebnem prostoru v drugi občini, pri čemer to naredi na način, da ne prihaja v tesne stike z ljudmi na javnih krajih, namen, ki ga zasleduje odlok z ukrepom omejitve gibanja, pravzaprav ni ogrožen.

Vidiki varstva osebnih podatkov in drugih vidikov zasebnosti

V zvezi z zgoraj že omenjenim Odlokom o začasni prepovedi ponujanja in prodajanja blaga in storitev potrošnikom v Republiki Sloveniji, je Varuh kot problematičen prepoznal tudi vidik varstva osebnih podatkov. Z določbo, da starostniki pri nakupovanju izkazujejo svojo starost z javno listino, s katero se dokazuje istovetnost oseb, naj bi se zagotovila pravna podlaga za obdelavo osebnih podatkov z vpogledom v osebni dokument ali drugo javno listino, ki dokazuje starost oseb. Odlok pa je bil nedorečen glede pravne podlage obdelave osebnih podatkov, ki je potrebna za ugotavljanje pripadnosti drugim ranljivim skupinam, ki so bile poleg tega določene zgolj primeroma (invalidov, nosečnic in drugih). Ker pa pravna podlaga za ugotavljanje starosti oseb, ki želijo nakupovati živila, ni določena z zakonom, se je zastavljalo tudi vprašanje njene skladnosti z 38. členom Ustave Republike Slovenije (URS), ki določa, da zbiranje, obdelovanje, namen uporabe, nadzor, in varstvo tajnosti osebnih podatkov določa zakon.³

Nekaj pobudnikov se je na Varuha obrnilo tudi z vprašanjem, ali je obveščanje občanov s strani Vlade o prepovedi javnega zbiranja prek SMS sporočil skladno s predpisi o varstvu osebnih podatkov. Varuh ugotavlja, da takšna praksa načeloma ni sporna, v kolikor operater posreduje vladno sporočilo na telefonske številke svojih uporabnikov in telefonskih števil ne posreduje Vladi ali kakšnemu drugemu oblastnemu organu. Do podobnega posredovanja kratkega sporočila prihaja denimo tudi v primeru, ko operater v sodelovanju z Ministrstvom za zunanje zadeve obvesti uporabnike, ki v tujini uporabljajo

³ Takšno zakonsko podlago določa 8. člen Zakona o omejevanju porabe alkohola (ZOPA), po katerem lahko prodajalec oziroma ponudnik zahteva od osebe, za katero domneva, da ne izpolnjuje starostnega pogoja za nakup alkohola, zahtevati, da predhodno izkaže svojo starost z javno listino, s katero se dokazuje istovetnost oseb. Če oseba to odkloni, se ji ne sme prodati oziroma ponuditi alkoholne pijače.

storitev slovenskega operaterja, o kontaktnih podatkih diplomatskih predstavništav in konzulatov Republike Slovenije in drugih kontaktih, na katere se lahko v tujini obrnejo za konzularno pomoč.

Nadalje se je ena od prejetih pobud nanašala na poseg v zasebnost, ko delodajalec od delavca pri delu od doma zahteva uporabo videokonference. Varuh je pobudniku pojasnil, da delodajalec v zasebnost zaposlenega lahko posega le v tisti meri, ki je nujno potrebna za uresničevanje pravic in obveznosti iz delovnega razmerja. Izvajanje videokonferenc na delavčevem domu nedvomno pomeni hud poseg v delavčevo zasebnost, lahko pa tudi v njegove osebne podatke. V primerih, ko se isto delo oziroma obveznost lahko opravi po elektronski pošti ali na primer samo s konferenčnim klicem (brez video povezave), zato po mnenju Varuha delodajalec nima pravne podlage, da bi od delavca lahko zahteval tudi sodelovanje v videokonferenci.

Posebej o socialnih vidikih

Več pobudnikov, ki so se obrnili na Varuha, se je počutilo prezrte in diskriminirane glede dodelitve kriznega dodatka in drugih interventnih ukrepov. Med njimi so bili brezposelni, ki niso prejemniki socialne pomoči, mati z dvema otrokoma, ki je na čakanju in upokojenec, ki preživlja še svojo ženo. Takšnim pobudnikom smo predvsem pojasnjevali, da se pripravljajo še nadaljnji interventni zakoni ter jim predlagali, naj se s predlogi obrnejo na vlado. Enega izmed pobudnikov je npr. zanimalo, ali bodo v kriznem dodatku pri upokojencih upoštevali tudi invalide, ki dobivajo nadomestilo Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, in družinske pomočnike. V zvezi s tem smo vladi poslali poizvedbo in jo hkrati opozorili, da sprejeti ukrepi ne smejo neupravičeno neenako obravnavati ali celo izključevati posameznikov ali skupin zaradi njihovih osebnih okoliščin, kot sta na primer tudi invalidnost ali družbeni položaj (MDDSZEM se nam je odzval s pojasnilom, da so v pripravi novi vsebinski predlogi z dodatnimi ukrepi, v okviru katerih skušajo zajeti še preostale ranljive skupine, ki v že sprejetem zakonu niso vključene, med drugim tudi družinski pomočniki po zakonu, ki ureja socialno varstvo ter upravičenci do nadomestila po 5. in 8. členu Zakona o socialnem vključevanju invalidov).

Eno izmed združenj je Varuhu izrazilo skrb, da se zna zgoditi, da se z začasnimi ukrepi odtegne pomoč tistim, ki so neozdravljivo bolni in huje prizadeti, kar velja še posebej za bolnike z redkimi boleznimi. Pri tem ne gre le za ukrepanje, povezano z obolevnostjo s koronavirusno boleznijo, ampak za nujno pomoč pri osnovnih (redkih) boleznih, za katere pa v urgentnih ekipah niso usposobljeni. Skrbijo jih tudi smernice v nekaterih državah, ko naj bi nekaterim bolnikom z redkimi boleznimi ob triažiranju odrekli upravičenost do respiratorjev, ali pa naj bi bili zaradi težke redke bolezni prestavljeni na konec čakalnega seznam na respirator. Opozorili so na pravico do enakopravne zdravstvene obravnave. Podobno skrb je izrazilo tudi eno izmed drugih vrst društev (za pomoč invalidom, kronično bolnim in starostnikom) - tudi oni so opozorili na razmere v drugih državah, kjer nekateri invalidi zaradi triaže niso upravičeni do respiratorjev ali pa pristanejo na koncu vrste. Pričakujejo, da se vzpostavi poseben protokol, ki določa, kako se obravnava invalide. Varuh je na Ministrstvo za zdravje naslovil dopis, v katerem je med drugim poudaril, da navodila za oskrbo kritično bolnih, ki zdravnike na urgencah in oddelkih za intenzivno nego usmerjajo k prednostni obravnavi bolnikov med epidemijo COVID-19, ne smejo voditi k diskriminaciji pacientov na podlagi njihove invalidnosti, starosti ali druge osebne okoliščine.

Prejeli smo tudi številne pobude glede situacije v domovih za starejše z vidika institucionalnega varstva. Eden od domov za starejše je npr. izražal skrb in stališča vezana na delovanje domov za ostarele v povezavi z obvladovanjem epidemije, češ da situacija do takrat s strani odločevalcev ni bila dovolj prepoznana niti razumljena ter da se breme obvladovanja skrbi za bolne in potencialno bolne starostnike v domovih za ostarele v celoti prenaša na zaposlene in vodstva domov. Stališče Varuha je, da morajo biti odločitve in na tej podlagi sprejeti ukrepi strokovno preiščeni in utemeljeni. Dotlej nam ni bilo znano, da bi se starostnike, ki živijo v domovih za starejše, pri odločanju glede bolnišnične obravnave ocenjevalo po drugačnih kriterijih in merilih, kot to velja za ostale starostnike in druge osebe, ki živijo v

domačem okolju. Po mnenju Varuha bi morali imeti tisti, ki potrebujejo bolnišnično obravnavo do nje - dokler so v bolnišnicah proste kapacitete - dostop pod enakimi pogoji kot ostali. Ob morebitni zasedenosti bolnišničnih kapacitet in posledično odločitvi, da se njihovo zdravljenje izvaja v domovih za starejše, pa bi se moralo po mnenju Varuha domovom za starejše zagotoviti ustrezno medicinsko opremo in ustrezen zdravstveni kader, ki bi zagotavljal zdravstveno obravnavo, primerljivo obravnavi v »zasilnih bolnišnicah«. Varuh razume zaskrbljenost zaradi strogih ukrepov, ki zadevajo domove za starejše in ki imajo nedvomno tudi negativne vplive na življenje stanovalcev domov. Domovi za starejše so arhitekturno zelo različni in v nekaterih bi bilo verjetno možno zagotoviti ustrezne prostore za izolacijo in karanteno, medtem ko v drugih to ne bi bilo izvedljivo. Tudi kapacitete domov za starejše so različne, kar posledično pomeni potencialno manjše ali večje število okužb stanovalcev (in zaposlenih) s COVID-19. Zato se je potrebno prilagajati razmeram na terenu in se sproti odzivati na situacijo. Razumljivi pa se nam zdijo tudi pozivi domov za starejše, da je potrebno zaradi preobremenjenosti zaposlenih in njihovih odsotnosti zagotoviti dodatni kader.

Posebej o zdravstvenih vidikih

Ni presenetljivo, da so številne raznovrstne pobude s področja zdravstvenega varstva.

Na Varuha so bile npr. naslovljene pobude državljanov glede nezmožnosti obiska osebnega zdravnika. Varuh je seznanjen z različnimi situacijami pacientov, ki se srečujejo z 'drugačno' zdravstveno obravnavo, kot je bila do sedaj. Z 9. 3. 2020 so bili predstavljeni ukrepi, ki zadevajo tudi osebne zdravnike, in sicer, da se obiski pri osebnem zdravniku izvajajo po predhodnem telefonskem dogovoru. Nujna stanja pa se obravnavajo po ustaljenem protokolu. Varuh je ob tem izpostavil, da trenutna situacija in sprejeti ukrepi za zajezitev epidemije koronavirusa zahtevajo prilagoditev vseh državljanov in to bolj kot ne na vseh področjih življenja. Večkrat so bile izpostavljene različne omejitve v zdravstvu zaradi koronavirusa (npr. nedosegljivost na telefon v zdravstvenih domovih, problematika zagotavljanje nujne zdravstvene pomoči, neizvajanje diagnostičnih pregledov, omejen dostop do osebnega zdravnika, omejitve glede izdajanja zdravil na recept (za največ en mesec)). Postavljeno je bilo tudi vprašanje pravice do prevoza okužene osebe z rešilcem.

Varuh je bil seznanjen tudi s peticijo, ki zadeva nosečnice in se nanaša predvsem na pomisleke glede sorazmernosti splošne prepovedi prisotnosti spremljevalca pri porodu v času koronavirusa. Pravica do zdravja ne zajema le aspektov fizičnega zdravja, ampak tudi duševno zdravje, in Varuh meni, da je zdravnik tisti, ki naj v posebnih primerih oceni, ali je v sedanjih razmerah in glede na psihofizično stanje porodnice, partnerjeva prisotnost pri porodu nujna. Pri organizaciji poroda je treba do neke mere upoštevati različno psihofizično stanje bodočih mater, njihovo spoprijemanje s prihajajočim porodom ter ukrepi, ki negativno posegajo v kvaliteto življenja. Zato bi morali po mnenju Varuha zdravnik v posameznih primerih presojati med tveganjem za morebitni prenos okužbe in pozitivnimi vplivi prisotnosti partnerja pri porodu na mater in otroka. Varuh meni, da se s tem zmanjša tudi tveganje, da bi se porodnice v stiski odločale za porod doma ob pomoči oseb brez ustreznih dovoljenj zgolj zato, ker zaradi strahu ne bi želele roditi v porodnišnici brez spremstva partnerja pri porodu. Varuh je prejel namreč tudi pobudo, ki se nanaša na prepoved opravljanja načrtovanih porodov na domu v času epidemije COVID-19. Varuh sicer meni, da ob ustrezni oceni epidemiološkega stanja ZNB daje zadostno pravo podlago za sprejem podzakonskega akta (odloka), ki določa takšno omejitev.

Varuh je obravnaval tudi pobudo glede neutemeljenega razlikovanja med 'uradno in neuradno' obolelimi s COVID-19. Žena se je okužila z virusom COVID-19 v stiku z možem in zbolela. On je bil testiran (test je bil pozitiven), njej pa testiranja niso odobrili, češ da ni potrebno. Ker ji koronavirusna bolezen ni bila dokazana, posledično tudi ni bila upravičena do enakega nadomestila za plačo, saj uradno ni bila šteta med obolele. Varuh je v tem primeru posredoval pri Ministrstvu za zdravje z mnenjem, da je takšno

razlikovanje neutemeljeno, s čimer so se strinjali (do razlikovanja naj bi prišlo zaradi okoliščin, na katere niso pomislili) in so nato tudi posredovali pri Zavodu za zdravstveno zavarovanje Slovenije, ki je vse izvajalce zdravstvenih storitev še isti dan obvestil, kako ravnati v takšnih primerih, da do razlikovanja ne pride. Od takrat sta morala biti za 'potrditev' bolezni COVID-19 brez testiranja kumulativno izpolnjena dva pogoja: 1) zavarovanec mora imeti respiratorno obolenje, pa ni bil testiran; 2) izbrani osebni zdravnik mora hkrati ugotoviti, da je bil zavarovanec v nekem (bolj) intenzivnem stiku z osebo, ki je obolela za COVID-19 (npr. družinski član ipd.). V slednjem primeru epidemiološka stroka predlaga zavarovancu odreditev ukrepa izolacije v trajanju 14 dni (ki se bo po tem času končal oziroma v primeru razvoja bolezni in potrjenega virusa nadaljeval do ozdravitve).

Varuh je zaskrbljeno spremljal tudi novice o širjenju okužb med starejšimi, še posebej v domovih starejših. Glede omejitve izhodov iz domov za starejše je Varuh izpostavil, da je ustrezno ukrepanje v teh kriznih časih odgovorna naloga in obveza tudi izvajalcev socialnovarstvenih storitev. Ob upoštevanju načela sorazmernosti je Varuh posebej poudaril, da mora biti za vsako omejitev posameznikovih pravic podana ustrezna pravna (zakonska) podlaga. Varuh je bil npr. seznanjen s primerom, ko stanovalke, ki je brez vednosti doma odšla z golj v bližnjo trgovino, v dom niso hoteli več sprejeti. Po pregledu zakonodaje, ki ureja ukrepe za preprečevanje širjenja okužb (predvsem ZNB), Varuh ni našel izrecne pravne podlage za opisano ravnanje oziroma onemogočanje izhoda zdravih stanovalcev, ki tudi niso bili v stiku s kužnim posameznikom, iz običajnega, odprtega (torej ne varovanega) oddelka zavoda. Zato je Varuh na MDDSZEM naslovil poizvedbo o tem, ali je morebiti onemogočanje izhoda stanovalcev v posameznih domovih posledica navodila ali usmeritev, ki naj bi ga pripravilo MDDSZEM. Zaprošil je tudi za stališče o problematiki, pa tudi za pojasnilo, kakšne ukrepe bo sprejelo ministrstvo v primeru, če res prihaja do neprostoovoljnega zadržanja starostnikov v domovih starejših brez ustrezne pravne podlage, da bi primere nezakonitega omejevanja osebne svobode (kar lahko predstavlja celo kaznivo dejanje) preprečilo.

Varuh je prejel tudi veliko pobud svojcev in nevladnih organizacij, vključno z odprtimi pismi, o (popolni) prepovedi obiskov v domovih za starejše. Posebej je bilo izpostavljeno vprašanje obiskov dementnih stanovalcev in oseb, ki niso samostojne pri dnevnih opravilih. Varuh je menil, da izjem od prepovedi obiskov ne gre določati na splošno (npr. osebe z demenco), temveč, če že, je treba vsak primer presojati individualno, na podlagi - kot je poudarilo tudi Ministrstvo za zdravje - strokovne in etične presoje odgovornih v zavodu (npr. v primeru umirajočega stanovalca). Varuh je v svojih odgovorih opozoril predvsem, da se je potrebno zavedati, da se lahko virusna okužba hitro razširi med stanovalci in da je lahko smrtna za tiste, ki imajo oslabilen imunski sistem ali druge zdravstvene težave, takih pa je večina stanovalcev. Varuh je tudi izrazil zaupanje, da verjame, da domovi za starejše ravnajo v dobro stanovalcev in da hkrati ne želijo vzbujati nelagodnosti ali zaskrbljenosti pri svojcih. Pomembno pa je, da kljub omejenemu fizičnemu stiku z oskrbovanci, domovi svojcem nudijo vse potrebne informacije o oskrbovancih in da ti omejitve stikov pri vsakdanjem življenju čim manj občutijo. Kolikor trenutne razmere dopuščajo, morajo biti zagotovljene tudi vse individualne terapije oziroma aktivnosti, ki so jih oskrbovanci sicer deležni.

Varuh je v vseh navedenih primerih, tudi že takoj po razglasitvi epidemije v Sloveniji, izrecno izpostavil še, da mora v konkretnem primeru oceno o tem, ali je grožnja okužb s koronavirusom in drugimi virusnimi obolenji taka, da je potrebno uvesti ukrep popolne prepovedi obiskov, presoditi stroka. Izpostavil pa je, da je pri tem vedno treba presoditi, ali je tak poseg nujen in primeren za doseg cilja ter ali je nujnost ukrepa sorazmerna s težo prizadetih posledic. Glede na razvoj situacije je v odgovorih na kasnejše pobude še izpostavil, da gre glede na trenutne ukrepe o zaprtju šol, vrtcev, trgovin, kjer ni živil, ustavitve javnega prometa itd. sklepati, da so tovrstni strogi ukrepi potrebni in nujni, da se omeji širjenje novega koronavirusa.

Ena izmed pobudnic je opozorila tudi na problematiko varstva starejših oseb (tudi oseb z demenco), ki so vključene v dnevno varstvo in niso zmožne ostati same doma. Gre za starejše, ki so sicer vključeni v centre dnevnega varstva in so po njihovem zaprtju postali prepuščeni svojcem, ki pa vsi nimajo možnosti poskrbeti zanje, saj morajo v službo. Varuh je v zvezi s to pobudo pisal MDDSZEM, saj je ocenil, da gre za resen problem. Menil je, da bi bilo primerno pripraviti sistemske rešitve tudi za kategorijo delavcev, ki na svojem domu varujejo težko bolne svojce, če je potrebno, tudi z interventnim zakonom. MDDSZEM smo predlagali, da predlog prouči.

Varuh je bil v celotnem času dnevno v telefonskih in videoklicih s predstavniki Skupnosti socialnih zavodov, direktoricami in direktorju posameznih domov starejših, posebnih socialnih zavodov ter ostalih socialnovarstvenih zavodov (VDC, CUDV).

Družinska problematika

Varuh je prejel številna vprašanja in pobude v zvezi z izvajanjem stikov otrok s starši, ki živijo ločeno. Predvsem so se na nas obračali tisti, ki jim je drug starš stike z otrokom onemogočal in to utemeljeval z omejitvami gibanja na občino prebivališča ali z večjo izpostavljenostjo ogroženosti okužbe s koronavirusom. Spraševali so nas tudi, ali lahko obiščejo svojega otroka, ki biva v drugi občini, ter ali s tem kršijo odlok o prepovedi gibanja med občinami. Kličejo pa tudi tisti, pri katerih se otrok nahaja in sprašujejo, ali je pametno, da otroka predajo drugemu staršu, kjer bi lahko ta bil po njihovem mnenju v večji nevarnosti okužbe. Varuh meni, da ukrep omejitve gibanja na občino prebivališča ne bi smel omejevati družinskega življenja starša in otroka, ki prebivata v različnih občinah. Ponavljamo pa stališče Ministrstva za pravosodje, ki pravi, da za vse prebivalce države velja, da naj ne bodo izpostavljeni možnosti okužbe s koronavirusom in s tem resni grožnji za njihovo zdravje in zdravje drugih. Zato vztrajanje pri izvedbi stikov, kot so določeni s sodno odločbo, v času razglašene epidemije koronavirusa, za vsako ceno, ne glede na odrejene in priporočene ukrepe, še posebej, če otrok ali starš, s katerim naj se izvede stik, kaže znake okužbe ali obstajajo resni rizični dejavniki, da je bil starš izpostavljen možnosti okužbe s koronavirusom, po mnenju ministrstva ni odgovorno ravnanje in ni v korist otroka. Varuh je opozoril, da je v tem času še bolj pomembno dogovarjanje in sporazumevanje med staršema glede izvajanja stikov na način, da je to v otrokovo največjo korist in dodal, da situacija, v kateri se nahajamo, ne sme biti priložnost za iskanje neutemeljenih razlogov, da se stiki z otroki ne izvajajo. Če se starša ne moreta sporazumeti o izvajanju stikov v času epidemije virusa COVID-19, je Varuh predlagal, da se za strokovno pomoč obrneta na pristojni center za socialno delo, po potrebi pa tudi na sodišče.

Eden izmed pobudnikov nas je tudi spraševal, kako je s plačevanjem preživnine v tem času za starše, ki so ostali brez službe ali so na čakanju. Menil je, da bi lahko, glede na to, da so zaprti vrtci in šole, za kar tudi plačujejo preživnino, za mesec, dva to ukinili ali pa vsaj zmanjšali. Pojasnili smo mu, da lahko preživnino spremeni sodišče in da ima za to na voljo pravne poti.

Precej zadev se nanaša na otroke s posebnimi potrebami. Na Varuha se je npr. že obrnila mama nepokretnega in slepega dekleta, ki sicer obiskuje dnevni center. Zaradi trenutnih razmer so bili vsi doma, z možem pa sta poleg vsakodneвне nege hčerke in vseh ostalih družinskih obveznosti, opravljata še delo od doma. Fizično in psihično je bila že izčrpana. Zanimalo jo je, kam z nepokretno hčerko, če bi morala z možem v bolnišnico (pa tudi ob morebitni okužbi doma), kako zagotoviti zaščitna sredstva za družine z otroki s posebnimi potrebami ter, ali bo s kriznim dodatkom poskrbljeno tudi za družine otrok s posebnimi potrebami. Varuh je poslal poizvedbo s temi vprašanji na vlado (o odzivu še ne moremo poročati).

Na Varuha pa se je obrnilo tudi društvo, ki ga je skrbelo za otroke z motnjami v razvoju, ki nimajo nujno potrebnih terapij – te jim lajšajo vsakdanjik, so poglavitne pri spodbujanju razvoja in nujne pri napredkih.

Sporočili so nam, da vedno več staršev poroča o nazadovanju oziroma izrazitem slabšanju psihofizičnega zdravja otrok. Tudi kontrolni ambulantni pregledi se ne izvajajo. Priporočila za izjemno ranljive skupine oseb v času širjenja okužbe COVID-19 so, da so doma in se izogibamo bližnjim stikom z drugimi. Razumejo, zakaj je tako, a opozarjajo, da bodo najranljivejši zaradi teh ukrepov za zajezitev virusa utrpeli hude posledice, ki se že močno kažejo. Pozvali so nas, naj z vlado za to specifično populacijo otrok in odraslih čimprej najdemo rešitev ter optimiziramo in prilagodimo trenutne smernice v bolj funkcionalne in življenjske za populacijo ljudi s posebnimi potrebami.

Šolstvo

Eno izmed pobudnic je skrbelo, da se bodo njeni otroci okužili, ker ministrica za šolstvo vztraja, da bo izpeljana matura. Zanimalo jo je, ali ima pravico, da zahteva, da njen otrok ostane zdrav, ter kdo bo odgovarjal, če se njen otrok okuži. Pobudnici smo odgovorili, da pričakujemo, da se bo matura izvedla na za dijake varen način, da pa bomo aktivnosti v zvezi z izvedbo mature budno spremljali in če bo potrebno tudi posredovali pri pristojnem ministrstvu.

Eden izmed pobudnikov pa je opozoril, da morajo starši osnovnošolskih otrok, ki obiskujejo zasebno šolo, ki izvaja javno veljavni izobraževalni program, tudi v času neizvajanja pouka v šolskih prostorih plačevati šolnino, kljub dejstvu, da se otroci šolajo doma ob starševski pomoči. Spraševal se je, do kdaj bodo zaradi neuresničitve ustavne odločbe o financiranju zasebnih šol obravnavani kot drugorazredni državljani. Varuh že vsa leta poziva k realizaciji navedene odločbe. V letnih poročilih Varuha kot tudi v neposrednih stikih s pristojnimi smo pozivali vlado, da čim prej pripravi, Državni zbor pa, da sprejme ustrezne zakonske spremembe za zagotovitev enakopravnega položaja vseh izvajalcev vzgoje in izobraževanja. Pobudniku smo odgovorili, da šolanje v teh dneh še vedno poteka, učitelji pripravljajo učna gradiva in jih na najrazličnejše načine, tudi z uporabo avdio in video tehnologij posredujejo učencem. Če meni, da zaradi načina poučevanja na šoli v času epidemije ni dolžan plačevati šolnine, smo predlagali, da se obrne najprej na samo šolo, če s svojimi predlogi ne bo uspešen pa lahko tudi na pristojno ministrstvo.

Posebej o omejitvah osebne svobode

Kmalu po razglasitvi epidemije v Sloveniji je Varuh prejel anonimno pobudo, v kateri je pobudnik zatrjeval neustrezno nameščanje pripornikov, nezmožnost razkuževanja oseb in prostorov, še posebej telefona, in druge očitke, vključno glede odvzema obiskov, ter zahteva pojasnila glede izvajanja sicer že sprejetih ukrepov v času razglašene epidemije koronavirusne bolezni v zavodih za prestajanje kazni zapora. Varuh je z očitki iz pobude seznanil Upravo Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij (URSIKS). Ugotovil je, da si tako URSIKS kot tudi zavod v sodelovanju z NIJZ v okviru danih možnosti prizadevata za preprečitev vnosa virusa COVID-19 v zavod, pripravljen pa je bil tudi postopek ravnanja za primer zaznane okužbe z namenom preprečitve njenega širjenja, ki se lahko še dopolnjuje. Varuh je izrazil pričakovanje, da bo URSIKS v sodelovanju s pristojnimi inštitucijami tudi v prihodnje sprejemal in izvrševal ustrezne ukrepe za preprečitev vstopa nove bolezni v zavode, po potrebi pa tudi za preprečevanje njenega širjenja.

Več pobud je Varuh prejel tudi s strani obsojencev glede stanja v zaporih v povezavi z ukrepi glede bolezni COVID-19. Varuh v času epidemije namenja posebno pozornost tudi vsem osebam, ki se nahajajo v zaprtih ustanovah, med drugim tudi v zavodih za prestajanje kazni zapora. O odzivu URSIKS in sprejetih ukrepih smo javnost obvestili 3. 4. 2020 z informacijo objavljeno na varuhovi spletni strani. Iz prispevka so med drugim razvidni tudi pristopi zavodov v zvezi z omejevanjem stikov zaprtih oseb z

zunanjim svetom, glede deljenja obrokov hrane in zagotavljanje ustrezne higiene (kar primeroma izpostavljate v pobudi), kot tudi drugi preventivni ukrepi za obvladovanje širjenja koronavirusa. Varuh je v zvezi s konkretno pobudo izrazil tudi pričakovanje, naj zavodi za prestajanje kazni zapora tudi v času izrednih razmer zaradi epidemije koronavirusne bolezni poskrbijo za zagotavljanje ustreznih bivalnih pogojev gibalno oviranim in drugim ranljivim skupinam zaprtih oseb. V eni pobudi pa je bilo izpostavljeno tudi neupoštevanje varnostnih ukrepov uslužbenecv zapora.

Varuh je v marcu in aprilu prejel precej pobud oseb na prestajanju kazni zapora ali njihovih svojcev v zvezi s prekinitvijo prestajanja zaporne kazni po 12. členu Zakona o začasnih ukrepih v zvezi s sodnimi, upravnimi in drugimi javnopravnimi zadevami za obvladovanje širjenja nalezljive bolezni SARS-CoV-2 (COVID 19) (ZZUSUDJZ), ki je začel veljati 29. 3. 2020. Pobudniki so izpostavili razmere v zavodu, ki predstavljajo večjo možnost okužbe s koronavirusom, in neutemeljeno zavrnjene prošnje. Varuh meni, da čeprav ZZUSUDJZ izrecno ne določa, da se tovrsten postopek prekinitve prestajanja kazni zapora lahko začne na prošnjo obsojenca, ima obsojenec možnost vsaj izraziti razloge, da se takšen ukrep morebiti uporabi v njegovem primeru. Ti bodo sicer lahko upoštevani pri odločitvi o prekinitvi po uradni dolžnosti v okviru namena tega zakona, ki je usmerjen v preprečitev širjenja epidemije. Je pa Varuh izpostavil, da prekinitve prestajanja kazni zapora na podlagi 12. člena ZZUSUDJZ ni pravica obsojenca, ampak je eno od sredstev, s katerimi naj bi direktorji zavodov dodatno vplivali na zaježitev širjenja epidemije virusne okužbe SARS-CoV-2 znotraj zavodov. Čeprav sam obstoj ogroženosti zdravja posameznika ni izrecno naveden med razlogi, na podlagi katerih se prekinitve prestajanja kazni lahko dopusti po 12. členu ZZUSUDJZ, pa Varuh meni, da je pri takšnem odločanju (ob siceršnjem upoštevanju varnostnih zadržkov) potrebno posebno pozornost nameniti tistim kategorijam obsojencev, pri katerih je glede na do sedaj znane podatke o tej bolezni mogoče predvideti, da bo v primeru njihove okužbe lahko prisoten težji potek bolezni (npr. starejše osebe s kroničnimi obolenji). Menimo, da cilj preprečitve širjenja epidemije virusne okužbe s SARS-CoV-2, ki ga vsebuje 12. člen, ni zgolj v tem, da bi se preprečilo vsako širjenje te bolezni, ampak tudi v tem, da se kar najbolj učinkovito zaščiti ranljive skupine oseb (ki je lahko tudi v tem, da se takšne osebe umakne iz zavodskega okolja). Odločanje o prekinitvi kazni po ZZUSUDJZ pa je v rokah direktorja zavoda. Oseba na prestajanju kazni zapora lahko za prekinitve kazni zapora zaprosi tudi na podlagi 82. člena Zakona o izvrševanju kazenskih sankcij, če izpolnjujete katerega izmed pogojev za prekinitve po tem členu.

Zaradi sprejetih ukrepov glede izvajanja obiskov v Zavodih za prestajanje kazni zapora (ZPKZ), njihovih dislociranih oddelkih in v Prevezgojnem domu Radeče, se je Varuh v vlogi državnega preventivnega mehanizma (DPM) že 12. 3. 2020 obrnil na URSIKS in pozdravil njegov hiter odziv na pojav novega koronavirusa. Ob razumevanju potrebe za omejitve obiskov zaprtih oseb je poudaril, da je ob omejevanju stikov zaprtih oseb z zunanjim svetom nujno treba poskrbeti tudi za ublažitev stisk, ki se lahko pojavijo zaradi teh omejitev. S predstavniki URSISK-a, pa tudi zavodov, je bil Varuh nato večkrat v stikih. URSIKS-u je posredoval Izjavo o načelih Odbora Sveta Evrope za preprečevanje mučenja (CPT), ki jo je ta nato prevedel v slovenski jezik in z njo seznanil vse zaposlene z namenom, da se v teh časih širjenja virusa preprečuje vsako obliko slabega ravnanja v zavodih za prestajanje kazni zapora in prevzgojnem domu. Varuh se je obrnil tudi na Ministrstvo za notranje zadeve – Policijo, predvsem v zvezi s tem, kako oziroma na kakšen način so bili zaposleni (poleg poročanja v sredstvih javnega obveščanja) seznanjeni s samim novim koronavirusom, ali so policisti morda dodatno seznanjeni s samozaščitnimi ukrepi in katera zaščitna sredstva so jim oziroma jim še bodo zagotovljena za uspešno delo.

Čeprav trenutno Varuh ne opravlja obiskov zaprtih ustanov v vlogi DPM (upoštevajoč pri tem spoštovanje načela 'ne škodovati', ob sprejetju vseh potrebnih preventivnih ukrepov), pa še naprej namenja vso svojo pozornost in posebno skrb (tudi) vsem osebam, ki se v teh kriznih časih nahajajo v zaprtih ustanovah, saj so te še posebej ranljive in nemočne. Med te spadajo domovi starejših in drugi (posebni) socialno varstveni zavodi ter drugi zavodi, kot so tudi zavodi za prestajanje kazni zapora.

Varuh je tudi javno opozoril, da se mora k preprečevanju širjenja epidemije pristopiti na način, ki spoštuje človekove pravice in svoboščine.

Varuh je konec marca Ministrstvu za zdravje posredoval mnenje glede izvajanje narokov v nujnih zadevah v času epidemije COVID-19 po Zakonu o duševnem zdravju (ZDZdr). O problematiki je bil seznanjen preko dopisa enega od domov za starejše. Varuh meni, da pridržane zadeve po ZDZdr po odredbi o posebnih ukrepih zaradi nastanka pogojev iz prvega odstavka 83.a člena Zakona o sodiščih predsednika Vrhovnega sodišča RS (in tudi sicer glede na njihovo vsebino in namen) spadajo med nujne zadeve, ki jih je potrebno obravnavati tudi v času razglašene epidemije koronavirusne bolezni. Varuh je izpostavil, da v sodnih postopkih, ki potekajo na podlagi ZDZdr, sodišča odločajo o omejitvi posameznikove pravice do osebne svobode, pri čemer gre praviloma za odločanje o posameznikih, ki sodijo med eno izmed bolj ranljivih skupin prebivalstva (osebe s težavami v duševnem zdravju). Skladno z drugim odstavkom 46. člena ZDZdr sodišče v teh postopkih odloča na podlagi neposrednega stika z osebo tako, da osebo pred izdajo sklepa vidi in se z njo pogovori, če to dopušča njeno zdravstveno stanje. Gre za eno izmed temeljnih procesnih jamstev, ki naj zagotovi učinkovito varstvo ustavne pravice do osebne svobode. Sodnik si mora namreč pred svojo odločitvijo sam in neposredno ustvariti mnenje o (psihičnem) stanju osebe. Če tega ne stori, gre za nezakonito poslovanje, ki posamezniku vzame možnost sodelovanja v samem postopku odločanja in ga postavlja v povsem brezpravni položaj zgolj v vlogi objekta sodnega odločanja, saj mu v postopku ni dana možnost, da bi pred sodiščem branil svoje pravice in interese. Neprimerno je torej, da sodnik, ki odloča o odvzetju prostosti, ne bi imel neposrednega stika z osebo, ampak npr. samo preko izvedenca.

Varuha je še pred razglasitvijo epidemije eden od socialno-varstvenih zavodov zaprosil za mnenje o predvidenih poostrenih ukrepih pri preprečevanju širjenja koronavirusa. Varuh je posebej izpostavil, da je pri določanju ukrepov treba upoštevati, da je odvzem prostosti oziroma omejitev svobode gibanja možna le pod pogoji, ki jih določa zakon, v tem primeru nekatere omejevalne ukrepe za preprečevanje nalezljivih boleznih predvideva Zakon o nalezljivih boleznih. Predlagal je, da se zavod o morebitnih ukrepih v ta namen posvetujete predvsem z Nacionalnim inštitutom za javno zdravje (NIJZ) in resornim ministrstvom, predvsem pa, da skrbno sledi sprejetim ukrepom na tem področju. Opozoril je še, da je ob omejevanju stikov oseb (ki jim je odvzeta prostost oziroma kakorkoli omejeno gibanje) z zunanjim svetom, nujno treba poskrbeti tudi za ublažitev stisk, ki se lahko pojavijo zaradi teh omejitev.

Varuh je bil seznanjen tudi z zadevo, ko dom upokoencev osebe ni mogel sprejeti na varovani oddelek, kljub sklepu sodišča, zaradi izrednih razmer, ki vladajo v državi, zaradi razglašene epidemije koronavirusne bolezni in vsesplošnega ukrepa samoizolacije zavoda. Varuh se je strinjal, da je pomembno upoštevanje načela varovanja javnega zdravja, hkrati pa je izpostavil, da se mora k temu pristopiti na način, ki spoštuje človekove pravice in temeljne svoboščine. Skladno z 2. členom Zakona o sodiščih mora pravnomočno odločbo sodne oblasti spoštovati vsaka fizična in pravna oseba v Republiki Sloveniji. Varuhu ni znana pravna podlaga za omejitve navedene določbe v času epidemije virusne okužbe in širjenja koronavirusne bolezni v primeru nameščanja oseb v varovane oddelke na podlagi sodnih odločb, izdanih na podlagi ZDZdr.

Varuh je bil soočen tudi s problematiko obravnave otrok in mladostnikov v vzgojnih zavodih. Zavod je menil, da je v dani situaciji nujno in neobhodno, da se otrok/mladostnik pred vrnitvijo na območje zavoda iz zunanjega okolja predhodno testira na COVID-19 in je test negativen. Varuh je naredil poizvedbo pri Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport (MIZŠ) in poudaril potrebo po konkretnih navodilih glede izvajanja Odloka o začasnih prepovedi zbiranja ljudi v zavodih s področja vzgoje in izobraževanja ter univerzah in samostojnih visokošolskih zavodih ter po pomoči pri zagotavljanju pomoči pri nabavi zaščitne opreme. Na Varuha so se obrnili tudi nekateri zaskrbljeni starši otrok, ki se nahajajo v vzgojnih zavodih. Skrbelo jih je, da ne bi bili otroke, ki ostajajo v zavodih, okužili tisti, ki zavode lahko zapuščajo (npr. za izhod domov v času vikenda). Varuha je zanimalo, ali so (oziroma se načrtujejo) na področju

delovanja vzgojnih zavodov izvedeni kakšni posebni ukrepi (poleg splošno znanih) za preprečevanje okužb. MIZŠ je Varuhu zagotovil, da so bili vzgojni zavodi že od konca meseca februarja 2020 sproti seznanjeni z vsemi navodili, ki jih je pripravil NIJZ v zvezi z ukrepanjem v času širjenja virusa, za kar so bili oziroma so še vedno odgovorni ravnatelji zavodov.

Verska svoboda in delovanje verskih skupnosti

Po razglasitvi epidemije in sprejetju vrste ukrepov za zaježitev širjenja bolezni COVID-19, je bilo očitno, da bo vse to omejujoče vplivalo na uresničevanje verske svobode oziroma delovanje verskih skupnosti. Duhovna oskrba ima nedvomno posebej pomembno vlogo prav v negotovih in kriznih obdobjih. Varuh je zato samoiniciativno v začetku meseca aprila povabil verske skupnosti, ki so vpisane v Register cerkva in drugih verskih skupnosti, da pojasnijo spremembe v njihovem delovanju, predvsem v smeri bogoslužja in drugih verskih obredov za njihove pripadnike.

Verske skupnosti so se v svojih odzivih, ki so jih posredovale Varuhu, večinoma zahvalile za skrb. Precej se jih je odločilo za številne samoomejitvene ukrepe (nekateri preventivno še pred vladnimi ukrepi) z namenom odgovorne kolektivne podpore zdravstvenemu sistemu in ukrepom vlade. Svojim pripadnikom naj bi bile tudi z različnimi priporočili in navodili sporočile, naj dosledno spoštujejo in uresničujejo vladne ukrepe.

Samoomejitveni ukrepi, ki so jih verske skupnosti izvedle, so bili predvsem zaprtje prostorov za izvajanja verskih obredov, srečanj in drugih dejavnosti; prenehanje izvajanja skupinskih verskih obredov, skupinskih molitev, meditacij, izobraževalnih in ostalih srečanj ter drugih verskih javnih dogodkov in dejavnosti z udeležbo pripadnikov verskih skupnosti. Verska dejavnost v posameznih skupnostih je bila večinoma omejena na individualno raven.

Več verskih skupnosti je v tem času verske obrede in druge verske dejavnosti preselila na internet (e-pošta, spletne strani, Facebook, YouTube, druga družabna omrežja in elektronske komunikacije), televizijo in radijski sprejemnik, preko katerih ohranjajo stik s pripadniki verskih skupnosti in iščejo nove načine uresničevanja verske svobode. Prav tako so na voljo po pošti, telefonu, vzpostavili so SOS telefone, za individualna srečanja so na voljo v izjemnih primerih in skladno z zaščitnimi ukrepi.

Nekateri verske skupnosti so s preventivnimi ukrepi, kot npr. omejitve števila zdravih oseb v večjih prostorih, primerna varnostna razdalja, razkuževanje ipd. svoje prostore ohranile odprte za osebne molitve. Nekaj se jih udelejuje tudi lokalno npr. s šivanjem mask, nakupovanjem za starejše in poučevanjem o preventivnih ukrepih. Posebej izpostavljen je bil problem dostopa do starejših v trenutnih razmerah, ki niso večji sodobnih tehnologij, zato navadno za stik z njimi uporabljajo telefon. Izpostavljeno je tudi bilo, da pogrešajo konkretnije in verskim skupnostim prilagojene informacije s strani državnih organov. Poleg že omenjenih so se za negativne izkazale tudi posledice finančne narave. Upad prostovoljnih prispevkov, ki jih sicer pridobivajo z donacijami svojih pripadnikov, vpliva na njihov finančni položaj, to pa bi utegnilo imeti za posledico tudi npr. izgubo prostorov, ki jih za potrebe delovanja najemajo, ali morda celo dokončno prenehanje delovanja nekaterih verskih skupnosti.

Redke posamezne verske skupnosti so nam sporočile, da težav nimajo oziroma so ukrepe razumele kot oblastno prepoved delovanja. Nekateri pa se nam tudi sploh niso odzvale.

Varuh pa je obenem tudi na Ministrstvo za zdravje (MZ), Ministrstvo za notranje zadeve (MNZ), Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (MDDSZEM), Ministrstvo za obrambo (MORS) in Upravo Republike Slovenije za izvrševanje kazenskih sankcij (URSIKS) naslovil splošna vprašanja organizacije ter načina izvrševanja redne individualne in kolektivne verske duhovne oskrbe v Republiki Sloveniji v epidemioloških razmerah.

Na naše vprašanje o tem, kako sta za pripadnice in pripadnike Slovenske vojske v trenutnih oteženih okoliščinah, povezanih z vladnimi ukrepi za zajezitev širjenja epidemije COVID-19, urejena organizacija verske duhovne oskrbe in način izvrševanja te pravice, nam je MORS pojasnil, da Vojaški vikariat (VVIK) v nastalih oteženih okoliščinah upošteva vsa predpisana navodila in umeritve glede gibanja in samovarovalnih ukrepov skladno z vladnimi ukrepi in akti vodenja in poveljevanja v Slovenski vojski (SV). Delo je organizirano tako, da ne prihaja do nepotrebnih fizičnih stikov, gibanje je omejeno na delo največ na eni lokaciji na dan, če je to potrebno ali delo od doma. Pripadniki in pripadnice SV so bili o takem načinu dela obveščeni preko internetnega omrežja Intranet, kjer so dostopni tudi različni kontakti pripadnikov VVIK, s katerimi lahko kadarkoli kontaktirajo. Glede na situacijo se na to sprejmejo ustrezni ukrepi. MORS je tudi pojasnil, da imajo pripadniki VVIK nalogo, da so preko telefona redno v kontaktu z enotami ter vojašnicami, za katere so odgovorni. Delujejo tudi preko Facebook strani (FB), kjer so spodbudne misli in drugo gradivom na voljo pripadnikom SV. Osebne FB strani pripadniki VVIK uporabljajo tudi za neposreden stik s pripadniki SV doma in na mednarodnih misijah.

Na vprašanja o tem, kako sta za zaprte osebe urejena organizacija verske duhovne oskrbe in način izvrševanja te pravice, nam je URSIKS pojasnil začasno sprejete ukrepe prepovedi obiskov tudi za predstavnike verskih skupnosti, ki so namenjeni zajezitvi možnosti vnosa okužb med zaprte osebe v zavodih za prestajanje kazni in prevzgojnem domu. Med ukrepe so uvrstili tudi začasno neizvajane vseh oblik verske oskrbe, kot so skupinske molitve, liturgije, svete maše, ki so povezane z ukrepi, ki so jih same sprejele posamezne verske skupnosti. URSIKS je navedel, da so bili verski predstavniki z navedenimi ukrepi seznanjeni in so jih sprejeli z razumevanjem ter da so poročali, da so se zaprte osebe v tem obdobju na njih obračale tudi preko telefona. Vsem zaprtim osebam, ki so izrazile željo po prehranjevanju iz verskih razlogov v tem času, slednjo tudi zagotavljajo. Na URSIKS-u naj bi se zavedali pomembnosti zagotavljanja duhovne oskrbe zaprtim osebam, a v tem času aktivnosti in ukrepe usmerjajo k preprečevanju vnosa virusa COVID-19 v zavode, zato je začasno prekinjeno izvajanje vseh skupinskih oblik duhovne oskrbe. V tem času tudi naj ne bi bili beležili posebnih prošelj po individualni duhovni oskrbi, saj so zaprte osebe ukrepe sprejele z razumevanjem, vsako prošnjo pa bi po zagotovilih URSIKS-a obravnavali individualno in iskali možnost za njeno uresničitev.

Glede urejenosti organizacije verske oskrbe in načinu izvrševanja te pravice za policiste in policistke pa nam je MNZ na naše vprašanje pojasnilo, da se uslužbenec generalne uprave, ki organizira oziroma opravlja duhovno oskrbo v policiji skladno s Pravilnikom o organizaciji in načinu verske duhovne oskrbe v policiji, tudi v trenutnih oteženih okoliščinah odziva na vse želje, prošnje in predloge, ki mu jih posredujejo policisti in policistke različnih veroizpovedi. Dodatne aktivnosti zato naj ne bi bile potrebne. Posebej naj še izpostavimo, da je Varuh je vprašanja o zaznanih spremembah organizacije redne individualne in kolektivne verske duhovne oskrbe v času epidemije ter načinu izvrševanja te pravice za oskrbovance v socialnovarstvenih zavodih, skladno s 25. členom Zakona o verski svobodi (ZVS), naslovil tudi na Skupnost socialnih zavodov Slovenije (SSZS). Ti so nam sporočili, da so domovi za starejše v skladu z navodilom Ministrstva za zdravje (dokument št. 1612-4/2018/120 z dne 12. 3. 2020), ki je predlagalo ukrep prepovedi obiskov z izjemami in v skladu z navodilom Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (dokument št. 0075-1/2020 z dne 18. 3. 2020), ki je predlagalo izvajanje omenjenih izjem v čim manjšem obsegu in navedlo strogo izvajanje tudi drugih ukrepov, zaprli vrata za zunanje obiskovalce. Duhovniki tako skladno z ukrepi preprečevanja in obvladovanja okužbe s koronavirusom ne vstopajo v domove za starejše in ne opravljajo verskih obredov. Stanovalci imajo še vedno zagotovljeno individualno svobodo izražanja verskega prepričanja kljub trenutno okrnjenemu kolektivnemu vidiku verske svobode. Stanovalcem ostaja na voljo tudi sakralni prostor oz. domska kapelica, za obisk pa veljajo ukrepi preprečevanja in obvladovanja okužbe s COVID-19. Težje mobilnim stanovalcem pri obisku kapelice pomaga domsko osebje. SSZS nam je nadalje pojasnila, da je stanovalcem omogočeno prejemanje napotkov in knjig z versko vsebino, ki jih prejmejo v skladu z ukrepi po poteku 72 ur po dostavi v dom. Omogočeno naj bi bilo tudi spremljanje verskih obredov preko televizije in radija v sobah stanovalcev. Nekateri domovi se po besedah SSZS uspešno dogovarjajo za

izvedbo maše na prostem, pri kateri duhovnik izvaja obred na območju zavoda, stanovalci pa po želji sodelujejo s prisotnostjo pred domom ali na balkonu zavoda. Domovi naj bi vpeljali tudi aktivnosti ob prazniku velike noči z namenom doseganja čim višje mere normalizacije domskega življenja. SSZS je tudi zagotovila, da se domovi za starejše zavedajo pomembnosti duhovne oskrbe, še toliko bolj v tem neugodnem času, zato ob upoštevanju ukrepov za preprečevanje in obvladovanje okužbe skušajo stanovalcem možnosti verske participacije približati ravni, ki bi jo stanovalci imeli v svojem primarnem domu.

Nacionalne in etnične skupnosti

Pri Komisiji za odnose s Slovenci v zamejstvu in po svetu in Uradu Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu smo na lastno pobudo preverjali, kako poteka skrb za Slovence v zamejstvu v zvezi s COVID-19. Iz navedenega urada so nam odgovorili, da so v rednem stiku s slovenskimi skupnostmi po svetu in da skrbijo za ustrezen pretok informacij.

Na Pomursko madžarsko samoupravno narodno skupnost, Obalno samoupravno skupnost italijanske narodnosti in Urad Vlade Republike Slovenije za narodnosti pa smo naslovili poizvedbo, kako ocenjujejo potek informiranja o epidemiji v madžarščini in italijanščini ter ali so se soočili z informacijami o težavah pri zagotavljanju celovitega obveščanja pripadnikov madžarske in italijanske narodne skupnosti o epidemiji koronavirusa. V Pomursko madžarski samoupravni narodni skupnosti težav niso zasledili, Obalno samoupravna skupnost italijanske narodnosti pa je opozorila, da se težave pojavljajo v nekaterih lekarnah in zdravstvenih domovih ter pri dostopnosti informacij in obrazcev v italijanskem jeziku vezanih na ukrepe za podjetnike in samostojne podjetnike.

V času epidemije koronavirusa smo se ponovno obrnili na vlado glede nujne zagotovitve dostopa do pitne vode, sanitarij in elektrike v romskem naselju Goriča vas v Ribnici. Prebivalci tega naselja se po informacijah ministrstva za okolje s pitno vodo oskrbujejo z bližnje kmetije, prek javnih pip na pokopališču ali pa plačajo dovoz pitne vode gasilcem, odvajanje komunalnih odpadnih voda v naselju pa ni urejeno. Varuh je opozoril, da ob taki oskrbi s pitno vodo ni mogoče zadovoljivo slediti higienskim priporočilom ob epidemiji koronavirusa. Na nas se je v tem času obrnil tudi eden izmed prebivalcev naselja ter povedal, da jim krajani zaradi koronavirusa ne dovolijo več zajemati vode na pokopališču ter prosil, naj nekdo pripelje cisterno. Da je stanje v romskih naseljih, posebej še zdaj, v luči epidemije, kritično, nas je opozoril tudi predstavnik ene izmed romskih organizacij ter nas pozval k večji angažiranosti. Predstavnik Sveta romske skupnosti Republike Slovenije in Zveze Romov Slovenije pa nas je obvestil, kakšne so v času epidemije njihove aktivnosti in opažanja.

Prav tako na lastno pobudo smo na občine z romskimi naselji ter Urad RS za narodnosti naslovili poizvedbo, kako (če sploh) se pripadnike romske skupnosti obvešča o preventivnih ukrepih za preprečevanje širjenja okužb ter ukrepih pristojnih institucij za zajezitev širjenja bolezni. Zanimalo nas je, kako se pri tem upoštevajo specifične težave Romov (dostop do javnih sredstev obveščanja, odsotnost poštnih predalčnikov, pismenost, znanje jezika) in pri tem posebej, na kakšen način in kako pogosto se informacije zagotavljajo starejšim Romom.

Na lastno iniciativo je Varuh pripravil tudi poizvedbo na relevantnih osnovnih šolah glede šolanja romskih otrok v času epidemije. Razlog za takšno poizvedbo je bil, da situacija šolanja od doma v izobraževalni sistem prinaša nove izzive, dodaten napor ter zahteva nove rešitve ter prilagoditve. Ob tem pa bi se utegnilo zgoditi, da bi ukrepi, ki so predvideni za omejevanje širjenja COVID-19, v večji meri prizadeli ranljive skupine. Skrbi, da to velja tudi za šolanje, saj učenje na daljavo v veliki meri temelji na dostopu do informacijske tehnologije in predvideva aktivno udeležbo staršev. Glede na različne okoliščine, v katerih živijo otroci, se gotovo lahko povečujejo tudi razlike med otroki in njihovega dejanskega dostopa

do izobraževanja in ne nazadnje uspešnosti izobraževanja. Za zdaj je bil odziv osnovnih šol dober.

Tujci

V okviru obravnave ene izmed zadev se je Varuhu zastavilo vprašanje ali je izvajanje postopkov po Zakonu o mednarodni zaščiti (ZMZ-1) dopustno šteti kot nenujno upravno zadevo in zadržati izvrševanje vseh procesnih dejanj predvidenih z ZMZ-1 na podlagi tretjega odstavka 7. člena Zakona o začasnih ukrepih v zvezi s sodnimi, upravnimi in drugimi javnopravnimi zadevami za obvladovanje širjenja nalezljive bolezni SARS-CoV-2 (COVID-19) (ZZUSUDJZ). Vprašanje se postavlja predvsem glede informiranja in sprejema prošnje za mednarodno zaščito, saj se ravno z opravo tega dejanja status tujca spremeni na način, ki bistveno vpliva na njegov položaj, kar je ena od okoliščin, ki zadevo po zakonski definiciji opredeljuje kot nujno. V zvezi s tem se je Varuh obrnil na Ministrstvo za notranje zadeve za pojasnilo, ali (in zakaj) naslovno ministrstvo postopke po ZMZ-1 šteje kot nujno oziroma jih ne, koliko oseb je kot vlagatelj namere za vložitev prošnje za mednarodno zaščito trenutno nastanjenih v sprejemnih prostorih azilnega doma ali drugih nastanitvenih kapacitetah države in koliko časa so te osebe tam nastanjene.

Svoboda izražanja

Varuh je 6. aprila 2020 na predsednika vlade naslovil dopis, v katerem smo izpostavili pomen informiranja o izbruhu epidemije COVID-19. Tudi iz usmeritev Urada visoke komisarke Združenih narodov za človekove pravice o COVID-19 in človekovih pravicah izhaja, da bi morale ustrezne informacije o pandemiji COVID-19 in odzivu nanjo brez izjeme doseči vse ljudi. Varuh je izpostavil, da je zato treba omogočiti dostop do informacij v razumljivih oblikah in jezikih ter prilagajanje informacij osebam s posebnimi potrebami, vključno z okvaro vida in sluha, ter doseganje tistih z omejeno ali brez branja. Javne kampanje informiranja ter informacije nacionalnih zdravstvenih organov morajo biti na voljo javnosti na način, ki je razumljiv in dostopen vsem osebam na ozemlju Republike Slovenije, vključno v znakovnem jeziku in v dostopnih načinih in oblikah, vključno z zagotavljanjem dostopnosti s pomočjo digitalne tehnologije, pisnimi verzijami govornjenih sporočil ter uporabo lahko berljivega in preprostega jezika.

Varuh meni, da je za zajezitev in obvladovanje epidemije COVID-19 izjemnega pomena celovito obveščanje oseb na območju Republike Slovenije o preventivnih ukrepih za preprečevanje širjenja okužb (higiena rok, prostorov, kašlja, nakupovanja, samoizolacija, ravnanje ob sumu na okužbo,...) ter ukrepih pristojnih institucij za zajezitev širjenja bolezni (omejitve gibanja, predpisana uporaba mask in rokavic, prepoved združevanja, določen časovni pas za nakupovanje,...). Varuh je na vlado naslovil dve konkretni vprašanji in sicer, na kakšne načine vse se v dani situaciji skrbi za najboljšo informiranost prebivalstva o sprejetih predpisih ter izvajanje ukrepov na njihovi podlagi, in na kakšne načine se zagotavlja informiranost oseb, ki zaradi svojega socialnega položaja, nimajo dostopa do medijev.

Nekaj pobudnikov se je na Varuha obrnilo tudi z vprašanji glede etike javne besede v povezavi z izražanjem različnih stališč konkretnega politika bodisi konkretnega medija do vladnih ukrepov. Varuh v predloženih pobudah sovražnega govora ni zaznal, enega pobudnika je seznanil z različnimi možnostmi pritožbe, ki jih ima po Zakonu o medijih in Poklicnih merilih in načelih novinarske etike. Izpostavil je tudi veljavni ustavni okvir, kot tudi sodno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice. To v svojih sodbah tudi poudarja, da se svoboda izražanja ne nanaša le na informacije ali ideje, ki jih sprejemamo naklonjeno, ki jih dojemamo kot neškodljive ali se do njih niti ne opredeljujemo, temveč zajema tudi tiste, ki prizadenejo, šokirajo ali vznemirjajo bodisi državo ali pa katerikoli del prebivalstva. To terja zahteva

po pluralizmu, tolerantnosti in širini duha, brez katerih ni demokratične družbe. Na svobodo izražanja podobno gledamo tudi pri Varuhu.

Druge pritožbe

Varuh prejema tudi raznorazne pritožbe čez ravnanje posameznikov, do katerih pa po veljavni zakonodaji nima neposrednih pristojnosti. Pisalo nam je več pobudnikov, ki so v trenutnih razmerah epidemije in z njo povezanih zaščitnih ukrepov utrpeli odpoved hotelskih rezervacij, prevozov, naročenih storitev in blaga ter neizpolnitev drugih dogovorjenih obveznosti. Njim moramo v prvi vrsti pojasniti, da je Varuh že po 1. členu Zakona o varuhu človekovih pravic (ZVarCP) pristojen za varovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin (le) v razmerju do državnih organov, organov lokalne samouprave in nosilcev javnih pooblastil. Mednje pa zasebna podjetja, ki so pravne osebe brez javnih pooblastil, ne sodijo, zato Varuh v tovrstnih primerih ne more posredovati. Omenjenim pobudnikom smo tako predlagali, da zaplet poskusijo rešiti neposredno s podjetjem, od katerega pričakujejo izpolnitev obveznosti, sicer pa se lahko obrnejo tudi na Tržni inšpektorat Republike Slovenije, ki je med drugim pristojen za nadzor nad uresničevanjem Zakona o varstvu potrošnikov (ZVPot).

